

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

1. การมีส่วนร่วมของประชาชน

1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่ประชาชน หรือชุมชนได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อเข้ามามีบทบาทในการวางแผน การจัดการดำเนินงาน ควบคุมกำกับ ติดตามผล และรับผลประโยชน์ในการดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพในสังคม หรือชุมชนนั้นอย่างมีศักดิ์ศรี การมีส่วนร่วมนั้นประชาชนจะได้รับการพัฒนาการรับรู้ สติปัญญา อันจะนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการด้วยตนเองต่อไป (คันสนีย์, 2542)

นอกจากนี้ปารีชาติและคณะ (2543) ได้สรุปการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชน มีส่วนร่วมในการวางแผนการพัฒนา ร่วมค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา วางแผนดำเนินกิจกรรม มีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน และมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลงาน เพื่อให้พัฒนาตรงความต้องการของประชาชนและมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของคนหนึ่ง การมีส่วนร่วมข้างต้นอาจเกิดจากความเกรงใจ ความสนใจ ความเดือดร้อน ความศรัทธาต่อบุคคล หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการประชาคมเศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่ป่าไม้ก็ได้ โดยเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมนี้จะต้องนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้ด้วยตัวชุมชนเอง สำหรับการมีส่วนร่วมในการฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้นั้นในท้ายที่สุดชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ต้องสามารถบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง โดยการสนับสนุนจากภาคส่วนต่างๆ ที่เป็นพันธมิตรกัน ทั้งนี้สาเหตุ หรือปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม ดุสิต (2535) ได้กล่าวว่าเหตุผลของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการป่าไม้ ประกอบด้วย ผลประโยชน์ ความเดือดร้อน ความสนใจ ความศรัทธา ความเกรงใจ และอำนาจบังคับ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมต่างๆ

1.2 ลักษณะและรูปแบบของการมีส่วนร่วม

Cohen and Uphoff (1977) กล่าวลักษณะของการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา โดยทั่วไปนั้น ประชาชนอาจเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจว่าจะทำอะไร เข้าร่วมในการนำโครงการไปปฏิบัติโดยเสียสละทรัพยากรต่างๆ เช่น แรงงาน วัสดุ เงิน หรือร่วมมือในองค์การ หรือกิจกรรมเฉพาะด้านเข้าร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดจากการพัฒนา และร่วมในการประเมินผลโครงการ นอกจากนี้ปารีชาติและคณะ (2543) ได้สรุปลักษณะการมีส่วนร่วม อาจแบ่งโดย การสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือ การเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตาม และประเมินผล และอาจแบ่งโดยอำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก นอกจากนี้ Cohen and Uphoff (1977) ได้สร้างกรอบแนวคิดพื้นฐานเพื่อการอธิบายและวิเคราะห์การมีส่วนร่วมใน 4 รูปแบบไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision-making) ซึ่งอาจเป็นการตัดสินใจตั้งแต่ในระยะเริ่มการตัดสินใจในช่วงของกิจกรรม และการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม

2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Implementation) ซึ่งอาจเป็นไปในรูปของการเข้าร่วม โดยการให้มีการสนับสนุนทางด้านทรัพยากร การเข้าร่วมในการบริหาร และการร่วมมือ รวมทั้งการเข้าร่วมในการร่วมแรงร่วมใจ

3. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ทางวัตถุทางสังคม หรือโดยส่วนตัว

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) ซึ่งนับเป็นการควบคุม และตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด และเป็นการแสดงถึงการปรับตัวการมีส่วนร่วมต่อไป

สมบุรณ์ (2542) ได้กล่าวถึง ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 5 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะตัวบุคคล ซึ่งจะให้ความสำคัญในปัจจัยบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ โดยมองประสบการณ์ของแต่ละบุคคลเป็นสิ่งสำคัญ เช่น การตัดสินใจ จิตสำนึก ความเป็นเจ้าของความรู้สึกรับผิดชอบ และการ जुใจ

2. การมีส่วนร่วมในลักษณะของกลุ่ม และขบวนการที่มุ่งสร้างพื้นฐานอำนาจจากการสร้างกลุ่ม และโครงสร้างภายในหน่วย ให้เป็นกระบวนการที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งให้ความสำคัญเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ ผู้ตาม และองค์กรที่มีประสิทธิภาพ

3. การมีส่วนร่วมในลักษณะของโครงการ ซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องการจัดโครงการที่ก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่ดี โดยเน้นกลุ่มเป้าหมาย การถ่ายทอดระบบเทคนิค ความรู้ และการกระจายอำนาจสู่ประชาชน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงที่ดีระหว่างประชาชนและรัฐ

4. การมีส่วนร่วมในลักษณะของสถาบัน ซึ่งให้ความสำคัญในแง่ของการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสถาบัน มีการถ่ายทอด หรือขยายโครงสร้างทางอำนาจของกลุ่มผลประโยชน์ และชนชั้นทางสังคม

5. การมีส่วนร่วมในลักษณะของนโยบาย ซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องการยอมรับหลักเกณฑ์การมีส่วนร่วมของประชาชน และผู้เสียเปรียบในสังคม เพื่อนำมากำหนดนโยบาย และแผนงานระดับชาติ เป็นการประกันความมั่นคงในเรื่องการให้การสนับสนุน และยอมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในของสถาบัน กฎหมาย และอุดมการณ์ ตามแนวคิดใหม่ๆ

นอกจากนั้น ยงยุทธ (2533) ได้กล่าวว่าลักษณะของการมีส่วนร่วมมีหลายระดับ คือ การเป็นสมาชิก การเป็นสมาชิกที่เข้าร่วมประชุม การเป็นสมาชิกที่ช่วยบริจาคเงิน การเป็นกรรมการและการเป็นประธานกรรมการ

1.3 ระดับของการมีส่วนร่วม

ระดับการมีส่วนร่วมนั้นนักวิชาการหลายท่านได้มีการเสนอตัวแบบเพื่อเป็นฐานในการศึกษา และพิจารณา ดังเช่นตัวแบบของสมาคมนานาชาติด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน (International Association for Public Participation: IAPP) ที่ได้เสนอระดับการมีส่วนร่วมไว้ มี 5 ระดับ (International Association for Public Participation, 2012) ดังนี้

1. ระดับการให้ข้อมูลข่าวสาร (Inform) ประชาชนมีบทบาทน้อยมากเพียงแค่เป็นผู้รับทราบข้อมูลจากโครงการพัฒนาต่างๆที่เข้ามาในชุมชน ซึ่งหน่วยงานที่ทำโครงการพัฒนาจำเป็นต้องให้ข้อมูลข้อเท็จจริง ที่ครอบคลุมและเพียงพอ เพื่อให้ประชาชนได้ทราบข้อเท็จจริงและตัดสินใจแสดงความคิดเห็น

อย่างมีคุณภาพ วิธีการให้ข้อมูลสามารถใช้ช่องทางต่างๆ เช่น เอกสารสิ่งพิมพ์ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อต่างๆ การจัดนิทรรศการ จัดหมายข่าว การจัดงานแถลงข่าว การตีพิมพ์ประกาศ และการให้ข้อมูลผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

2. ระดับรับฟังความคิดเห็น (Consult) ประชาชนมีบทบาทเพิ่มขึ้น เป็นผู้ให้ข้อมูลข้อเท็จจริงในพื้นที่ ความรู้สึกและความคิดเห็นประกอบการตัดสินใจ แต่การตัดสินใจยังเป็นบทบาทของหน่วยงานที่ทำโครงการพัฒนา เทคนิควิธีการมีส่วนร่วมในลักษณะนี้ เช่น การรับฟังความคิดเห็น การสำรวจความคิดเห็น การจัดเวทีสาธารณะ การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์ เป็นต้น

3. ระดับเข้ามามีบทบาท (Involve) เป็นลักษณะการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นทำงานตลอดกระบวนการตัดสินใจ ร่วมเสนอแนะทางเลือกต่างๆ ที่นำไปสู่การตัดสินใจ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลระหว่างกันอย่างจริงจัง และมีจุดมุ่งหมายชัดเจน แต่สุดท้ายอำนาจการตัดสินใจยังเป็นของหน่วยงานที่ทำโครงการพัฒนา เทคนิคการมีส่วนร่วมในระดับนี้ เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการ การตั้งคณะทำงานภาคประชาชน เป็นต้น

4. ระดับการสร้างความร่วมมือ (Collaboration) เป็นการให้บทบาทของประชาชนในระดับสูง ความคิดเห็นของประชาชนจะสะท้อนออกมาในการตัดสินใจค่อนข้างสูง โดยประชาชนทำงานร่วมกับหน่วยงานที่ทำโครงการพัฒนาในกระบวนการของการตัดสินใจ มีรูปแบบการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน เช่น คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนที่มีประชาชนร่วมเป็นกรรมการ คณะที่ปรึกษาฝ่ายชุมชน เป็นต้น ผลการตัดสินใจที่ออกมาจะเป็นผลการตัดสินใจร่วมกัน เชื่อได้ว่าจะนำไปสู่การเสริมสร้างความสมานฉันท์ในสังคม ลดความขัดแย้ง

5. ระดับเสริมอำนาจแก่ประชาชน (Empower) เป็นขั้นที่ให้บทบาทประชาชนในระดับสูงสุด เพราะประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจด้วยตนเอง รูปแบบการมีส่วนร่วมในระดับนี้ เช่น การลงประชามติในประเด็นสาธารณะต่างๆ โครงการกองทุนหมู่บ้านที่มอบอำนาจให้ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจทั้งหมด การดำเนินโครงการและกิจกรรมที่เกิดจากความต้องการของชุมชน เป็นต้น การมีส่วนร่วมในรูปแบบนี้สะท้อนความยินยอมของหน่วยงานในการยอมรับอำนาจการตัดสินใจของชาวบ้านหรือชุมชน อย่างไรก็ตามหน่วยงานที่ทำโครงการพัฒนาจะต้องมีกระบวนการเสริมศักยภาพของชาวบ้านให้สามารถวิเคราะห์ข้อมูลแล้วนำไปสู่การตัดสินใจหาทางแก้ปัญหาที่มีคุณภาพได้

จากระดับการมีส่วนร่วมข้างต้นจะสังเกตได้ว่าการแบ่งระดับการมีส่วนร่วมนั้นในแต่ละระดับมีนัยของการกระจายอำนาจของภาครัฐที่มีต่อภาคประชาชน บทบาทของประชาชนจะเพิ่มขึ้นตามระดับการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้น นอกจากนี้ การที่ประชาชนจะสามารถมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นได้นั้น จะต้องมีการมีส่วนร่วมในระดับล่างอย่างเหมาะสมก่อน เนื่องจากหากประชาชนไม่ได้รับข้อมูลที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ประชาชนย่อมไม่สามารถคิด วิเคราะห์ข้อมูลได้อย่างครอบคลุมในการแสดงความคิดเห็น การร่วมปรึกษาหารือ การร่วมตัดสินใจ ติดตาม และตรวจสอบ ตลอดจนการปฏิบัติตามนโยบาย หรือดำเนินโครงการได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ ในการวิจัยครั้งนี้จะใช้กรอบของระดับการมีส่วนร่วมของ IAPP นี้เป็นฐานในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

1.4 ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

World Health Organization (1968) ได้เสนอการมีส่วนร่วมจะต้อง ประกอบด้วย กระบวนการหรือขั้นตอน ดังนี้

1. การวางแผน (Planning) การวางแผนนี้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา และจัดอันดับความสำคัญทั้งเป้าหมาย กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญ คือ การตัดสินใจ

2. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการและบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร และบริการ

3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนจะต้องมีความสามารถ ในการนำกิจกรรมไปใช้ให้เกิดผลประโยชน์ได้ โดยการพึ่งพาตนเอง และการควบคุมทางสังคม

4. การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining benefits) ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนที่เท่าเทียมกัน เช่น ผลประโยชน์ส่วนบุคคลและสังคมส่วนรวม

เจมส์ คี (2527) กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา การมีส่วนร่วมในการวางแผน และดำเนินกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการลงทุน และปฏิบัติงาน และการมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล

2. การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้

2.1 คำจำกัดความของการฟื้นฟูป่าไม้

ประสงค์ และ กิลมอร์ (2544) ได้อธิบายความหมายของคำว่า การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ โดยจะพบว่ามีการใช้ในหลากหลายความหมาย และใช้คำศัพท์ที่แตกต่างกัน แต่อย่างไรก็ตามทั้งหมดมีความคล้ายคลึงกันตรงที่ต่างก็แสวงหาวิธีการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน เช่น

Reclamation คือ การใช้พืชที่ไม่ใช่พืชดั้งเดิมในพื้นที่มาปรับปรุงพื้นที่เสื่อมโทรม ความหลากหลายทางชีวภาพเดิมที่ไม่สามารถกลับสู่สภาพเดิมแม้ว่าจะมีการสร้างโครงสร้างการป้องกัน และการทำให้เกิดสภาพนิเวศเดิม

Reforestation คือ การปลูกต้นไม้ และพืชอื่นที่มีเรือนยอดต่ำลงในพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่ป่ามาก่อน

Rehabilitation คือ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์รวมถึงพันธุ์พืช และสัตว์ เพื่อให้พื้นที่ที่เสื่อมโทรมได้กลับคืนสู่สภาพเดิม สำหรับเหตุผลทางนิเวศ หรือทางเศรษฐกิจในเรื่องของพื้นที่ป่าใหม่อาจรวมเอาพันธุ์พืชที่ไม่ใช่พันธุ์ดั้งเดิมในพื้นที่นั้น อาจมีการสร้างหน้าที่ในการป้องกัน และการบริการทางนิเวศของป่าดั้งเดิมขึ้นอีกครั้ง

Restoration คือ การสร้างความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายของป่าดั้งเดิมที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ขบวนการทางนิเวศ และหน้าที่ของป่าฟื้นฟูจะมีความใกล้เคียงกับป่าดั้งเดิม โดยจะใช้ในกรณีที่เป็นการสร้างระบบนิเวศใหม่ให้มีความใกล้เคียงกับป่าเดิมมากที่สุด

ตามคำจำกัดความเบื้องต้นนี้ในการกล่าวถึงการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้จะมีความหมายใน 2 คือ Rehabilitation และ Restoration โดย Rehabilitation จะกล่าวถึงการฟื้นฟูในพื้นที่เกษตรกรรมหรือพื้นที่ที่ราษฎรใช้ในการเพาะปลูกโดยในการฟื้นฟูอาจมีการนำพันธุ์ไม้ต่างถิ่นเข้ามาเสริมเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทั้งทางนิเวศและเศรษฐกิจ ส่วน Restoration จะดำเนินการในพื้นที่ป่าธรรมชาติในที่นี้คือป่าสน โดยการฟื้นฟูจะเน้นการเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์ และความหลากหลายของป่าดั้งเดิมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันให้ดียิ่งขึ้น

การฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้สามารถทำได้ในหลากหลายรูปแบบตามวัตถุประสงค์ของการฟื้นฟู เช่น การฟื้นฟู เพื่อการใช้ประโยชน์ไม้ในเชิงเศรษฐกิจ การฟื้นฟูป่า เพื่อการอนุรักษ์ดิน และน้ำ สำหรับรูปแบบ

ในการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ โดยเฉพาะในพื้นที่สูง เช่น แนวคิดการปลูกป่า 3 อย่างประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทำกิน

จากสถานการณ์การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในปัจจุบัน นำมาซึ่งการลดลงของทรัพยากรป่าไม้ที่ราษฎรใช้ประโยชน์ การพัฒนาทรัพยากรป่าไม้โดยเฉพาะไม้ใช้สอย ไม้เชื้อเพลิง และพืชอาหารต่างๆ รวมถึงการสร้างรายได้จากทรัพยากรเหล่านั้นเป็นทางออกสำคัญในการมีทรัพยากรป่าไม้เพื่อใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน โดยการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทำกินยังเป็นการลดการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้จากธรรมชาติ ซึ่งเป็นอีกทางหนึ่งในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของป่าธรรมชาติเอาไว้อีกด้วย แนวคิดในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทำกินมีอยู่หลายแนวทาง ได้แก่

1) แนวคิดการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง

แนวคิดการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง เป็นพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในการแก้ไข ปรับปรุง และพัฒนาป่าไม้ ให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์เช่นในอดีต ดังแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ที่ให้ไว้เมื่อ พ.ศ. 2523 ดังนี้

“ป่าไม้ที่จะปลูกล้วน สมควรที่จะปลูกแบบป่าสำหรับใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับไม้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับเป็นฟืนอย่างหนึ่ง อันนี้แยกออกเป็นกว้างๆ ใหญ่ๆ การที่จะปลูกต้นไม้สำหรับได้ประโยชน์ดังนี้ ในคำวิเคราะห์ของกรมป่าไม้ รู้สึกว่าไม่ใช่ป่าไม้เป็นสวน หรือจะเป็นสวนมากกว่าเป็นป่าไม้ แต่ในความหมายของการช่วย เพื่อต้นน้ำลำธารนั้น ป่าไม้เช่นนี้จะสวนผลไม้ก็ตาม หรือเป็นสวนไม้พุ่มก็ตาม นั้นแหละเป็นป่าไม้ที่ถูกต้อง เพราะทำหน้าที่เป็นป่า คือ เป็นต้นไม้ และทำหน้าที่เป็นทรัพยากรในด้านสำหรับเป็นผลที่มาเป็นประโยชน์แก่ประชาชนได้” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2531)

แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้ทรงคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชน โดยเน้นวัตถุประสงค์พื้นฐาน 3 ประการในการดำรงชีวิต ได้แก่

1. ที่อยู่อาศัย คือ การใช้ไม้ในป่าสร้างบ้านเรือนเป็นที่อาศัย
2. อาหาร และรายได้ คือ การอาศัยพืชผลในป่าไม้เป็นอาหาร และเก็บเกี่ยวเอาไปขายเป็นรายได้สำหรับการยังชีพด้านอื่นๆ

3. การหุงต้ม คือ การใช้ไม้เชื้อเพลิงในป่าสำหรับทำฟืน

นอกจากป่าไม้จะตอบสนองประโยชน์ 3 ประการแล้ว ป่าไม้ยังสามารถอนุรักษ์ดิน และต้นน้ำลำธารไว้ด้วย ดังที่เรียกกันว่า ปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งพระองค์มีพระราชดำรัส ความว่า “ป่าไม้ที่จะปลูกล้วนสมควรที่จะปลูกแบบใช้ไม้หนึ่ง ป่าสำหรับไม้ผลหนึ่ง ป่าสำหรับใช้เป็นฟืนอย่างหนึ่ง ” การปลูกป่า 3 อย่าง ให้ประโยชน์ 4 อย่าง ซึ่งได้ไม้ผล ไม้สร้างบ้าน และไม้ฟืนนั้น สามารถให้ประโยชน์ได้ถึง 4 อย่าง คือ นอกจากจะเป็นประโยชน์ในตัวเองตรงชื่อแล้ว ยังสามารถให้ประโยชน์อันที่ 4 ซึ่งเป็นข้อสำคัญ คือ สามารถช่วยอนุรักษ์ดิน และต้นน้ำลำธารด้วย”

และมีพระราชดำริเพิ่มเติมว่า “การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ ให้เขาอยู่ได้ให้ใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ โดยปลูกทรงรับการชลประทาน ปลูกรับชั้นน้ำ

และปลูกช่วงไหล่เขา ตามร่องห้วย โดยรับน้ำฝนอย่างเดียว ประโยชน์อย่างที่ 4 คือ ได้ ระบบอนุรักษ์ดิน และน้ำ” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2540)

2) แนวคิดวนเกษตร (Agroforestry concept)

วนเกษตรถูกกำหนดให้เป็นระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ปฏิบัติมาเป็นเวลานานโดยการผสมผสานหรือการปลูกพืชยืนต้น กับพืชเศรษฐกิจหรือการเลี้ยงสัตว์ควบคู่ในพื้นที่เดียวกัน โดยมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้คำนิยามของวนเกษตรไว้ดังนี้

วนเกษตร หมายถึง วิธีการจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นโดยการนำเอาพืชสิกรรม และ/หรือการเลี้ยงสัตว์มาดำเนินการร่วมกับการปลูกไม้ป่า หรือไม้ยืนต้นอื่น ๆ ในหน่วยพื้นที่เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือต่อเนื่องกัน โดยคำนึงถึงความเหมาะสม ความต้องการ และความถนัดของราษฎรในแต่ละท้องถิ่น ประกอบกับผลประโยชน์ที่ได้เป็นผลของปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศในพื้นที่นั้นด้วย (Nair, 1985)

จากความหมายของวนเกษตรที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ระบบวนเกษตรนั้นเป็นวิธีการจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น โดยคำนึงถึงความสมดุลทางธรรมชาติ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งทางด้านผลผลิตและการรักษาสภาพป่าไม้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ซึ่งจะส่งผลต่อระบบเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมรวมถึงความมั่นคงของประเทศชาติไปพร้อมๆ กัน

3) แนวคิดการจัดการพื้นที่เชิงวัฒนธรรมของปกากะญอ

ในกลุ่มชนชาวเขา “กะเหรี่ยง” เป็นชาวเขาเผ่าที่มีประชากรในประเทศไทยมากที่สุดกว่าชาวเขาเผ่าอื่นๆ มีการกระจายอยู่ตลอดแนวพรมแดนไทย - พม่า ตั้งแต่เหนือจรดใต้ ทั้งนี้คำเรียก “กะเหรี่ยง” แตกต่างกันไป ในภาคกลางเรียกว่า “กะเหรี่ยง” พม่าเรียกว่า “กะยีน” คนไทยในรัฐฉานแห่งสภาพพม่าและจังหวัดภาคเหนือของไทยเรียกว่า “ย่าง” ส่วนพวกที่อยู่ในภาคกลาง เช่น จังหวัดเพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ บางที่เรียกว่า “กะหร่าง” (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2557) การแบ่งเผ่ากะเหรี่ยง ในทำเนียบหมู่บ้านชาวเขา ได้แบ่งเผ่ากะเหรี่ยงออกเป็น 4 เผ่า และได้กำหนดชื่อเป็นทางการคือ กะเหรี่ยงเผ่าสะกอ กะเหรี่ยงเผ่าโปว์ กะเหรี่ยงเผ่าตองสุ (พะโอ) และกะเหรี่ยงเผ่าบเว (เคเย) (สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการปฏิบัติการจิตวิทยาแห่งชาติ, 2518) สำหรับสะกอ มีชื่อเรียกตนเองว่า “จัญากอ” บ้าง “ปกากะญอ” บ้าง มีภาษาพูดคือ ภาษาสะกอ เป็นกลุ่มย่อยที่จำนวนประชากรมากที่สุดกระจายตัวอยู่ตามจังหวัดต่างๆ ที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่แรกเริ่ม ส่วนมากอาศัยอยู่ในจังหวัดทางภาคเหนือตอนบน (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2555) โดยในจังหวัดเชียงใหม่ บริเวณอำเภอกัลยาณิวัฒนานั้นเป็นกะเหรี่ยงกลุ่มนี้ที่เรียกว่า “ปกากะญอ”

สำหรับปกากะญอเป็นที่ทราบกันดีว่ามีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ จากข้อมูลของสถาบันวิจัยชาวเขา (2539) ที่กล่าวถึงการปฏิบัติตามจารีตประเพณีของชาวกะเหรี่ยงซึ่งรวมถึงปกากะญอนั้น ได้กล่าวว่าป่ากับการทำกินเป็นเรื่องที่ผูกพันกันมาตลอด และโดยที่มีชีวิตผูกพันกับป่าอย่างใกล้ชิดจนมีคำกล่าวว่า “ได้กินจากน้ำ ต้องรักษาน้ำ ได้กินจากป่า ต้องรักษาป่า” จึงทำให้ชาวกะเหรี่ยงมีการจัดจำแนกประเภทป่าตามชั้นระดับความสูงได้อย่างสอดคล้องกับการจำแนกแบบสากล ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 ภาพจำลองการจำแนกประเภทป่าของชนเผ่ากะเหรี่ยง
ที่มา: สถาบันวิจัยชาวเขา (2539)

จากภาพจำลองภูเขาสามารถอธิบายได้ดังนี้

1. กอเบ เป็นป่าในเขตแห้งแล้ง ประกอบด้วย แพะโไซ ซึ่งตรงกับลักษณะของ ป่าแพะ กล่าวคือ เป็นป่าบริเวณพื้นที่เชิงเขาที่มีต้นไม้ขึ้นไม่หนาแน่น ต้นไม้เป็นไม้เนื้อแข็งขนาดเล็ก ส่วนประกอบของดินเป็นดินประเภทลูกรังมีเนื้อกรวดและหินมาก อากาศแห้งแล้ง และกอ เบ โไซ อยู่สูงขึ้นไปจากป่าแพะอีกระดับหนึ่ง ป่าจะเป็นป่าผลัดใบ จำพวกเต็งรังรวมทั้งป่าไผ่ด้วย
2. เกอเนอคือทิ เป็นป่าช่วงกลาง อาจเทียบเคียงได้กับป่าเบญจพรรณ ซึ่งต้นไม้ที่ขึ้นเป็นลักษณะป่าโปร่ง ป่าสนเกียะกันบรมอยู่ในป่าประเภทนี้ด้วย อากาศจะค่อนข้างอบอุ่นไปจนถึงร้อนแห้งแล้ง
3. เกอเนอ เป็นป่าตอนบนซึ่งเป็นเขตต้นน้ำ ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ เกอเนอพา มีลักษณะเทียบเคียงได้กับป่าดิบเขา ซึ่งมีลักษณะชุ่มชื้น อากาศเย็นตลอดทั้งปี ต้นไม้มีความหนาแน่นปานกลาง กล้วยป่าจะสามารถพบได้ในป่าประเภทนี้ ส่วนที่อยู่บนยอดสูง เรียกว่า เกอเนอหมือ เทียบได้กับป่าดิบเขา ที่มีความหนาแน่น มีเถาวัลย์ ไม้ชั้นล่างจะเป็นจำพวกเฟิร์น และอื่นๆ มากมาย ดินในป่าประเภทนี้มีลักษณะดินมันที่มีความชื้นสูง

ด้วยคุณลักษณะที่แตกต่างกันของป่าเหล่านี้ ทำให้การใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันไป ด้วย เช่น พืชสมุนไพรจะมีมากทั้งชนิดและจำนวนในป่าประเภทเกอเนอ ส่วนพืชอาหารประเภทหน่อไม้และเห็ดมีมากในป่าประเภทกอเบ ป่าที่เหมาะสมกับการทำไร่ คือป่าประเภทเกอเนอ นอกจากนี้ชาวกะเหรี่ยงยังมีการจัดจำแนกประเภทตามลักษณะการใช้ประโยชน์ ดังนี้

1. ป่าใช้สอยรอบหมู่บ้าน นอกจากให้ความร่มเย็นแก่หมู่บ้านแล้ว ยังเป็นแหล่งน้ำดื่ม-น้ำใช้ เป็นแหล่งไม้เชื้อเพลิง เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เล็กและสถานที่ประกอบพิธีกรรมของหมู่บ้านจะอยู่ในป่าส่วนนี้ด้วย
2. ป่าช้า บริเวณนี้จะห้ามตัดฟันไม้ทุกชนิด เพราะเกรงจะรบกวนวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งอาจเป็นเหตุทำให้เกิดเพทภัยขึ้นได้
3. ป่าฟื้นตัวจากไร่ (ป่าเหล่า) จะอยู่ห่างจากตัวหมู่บ้านออกไป ป่าประเภทนี้คือพื้นที่ที่เคยทำไร่มา ก่อน แต่ได้พักฟื้นไว้ประมาณ 5-7 ปี เป็นทั้งแหล่งอาหารและยารักษาโรค
4. ป่าหวนา เป็นพื้นที่ป่าเหนือผืนนา ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่ใช้หล่อเลี้ยงน่านั้น เจ้าของนาจะเป็นผู้รักษาป่านี้ไว้เพื่อให้มีน้ำพอที่จะใช้หล่อเลี้ยงนาของตน

5. ป่าขุนห้วย มักจะอยู่สูงและห่างไกลจากตัวหมู่บ้าน ถือเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ป่าประเภทนี้จะอยู่ในความรับผิดชอบของคนทั้งชุมชน ห้ามบุกรุกเบิกที่นาจากป่าประเภทนี้ แต่สามารถเก็บของป่าและล่าสัตว์ได้ รวมทั้งสามารถตัดไม้拿去ใช้สอยได้

ป่าประเภทต่างๆ ตามแนวคิด ความเชื่อและวิถีของชุมชนกะเหรี่ยง ทำให้สะท้อนแนวคิดการพัฒนาพื้นที่เกษตรกรรมของคนกะเหรี่ยงที่คำนึงถึงธรรมชาติ เช่น การเลือกพื้นที่เพื่อเพาะปลูกที่สอดคล้องกับการทำนาที่ของป่านั้นๆ การเหลือป่าหัวนาไว้เป็นป่าต้นน้ำ การสร้างพื้นที่ต้นน้ำหรือการรักษาพื้นที่ต้นน้ำด้วยการรักษาต้นกล้วยไว้ในพื้นที่ การทำไร่ที่ตัดต้นไผ่เพื่อให้เกิดเหตุทดแทนเป็นป่าใหม่อีกครั้ง เป็นต้น ดังนั้นวิถีของคนกะเหรี่ยงจึงสามารถเห็นความผูกพันระหว่างป่าไม่กับการดำรงชีพอย่างชัดเจน โดยสะท้อนมาอยู่ในรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินที่พยายามคงความหลากหลายไว้ในพื้นที่ ดังที่ สถาบันวิจัยชาวเขา (2539) ได้กล่าวถึงการใช้ที่ดินของชาวกะเหรี่ยงที่มีการปลูกพืชผักและพืชที่ใช้ประโยชน์อีกหลายชนิดรวมในแปลงข้าว ด้วยระบบการปลูกพืชแบบผสม (mixed cropping)

จากแนวคิดการปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง แนวคิดวนเกษตร และแนวคิดการจัดการพื้นที่เชิงวัฒนธรรมล้วนกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างต้นไม้ พื้นที่ และคน ในพื้นที่ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ ดังเช่น โครงการสร้างป่าสร้างรายได้ ซึ่งได้นำแนวคิดดังกล่าวมาผสมผสานที่ปฏิบัติได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โครงการสร้างป่าสร้างรายได้ เป็นโครงการของกรมป่าไม้ที่ดำเนินงานเพื่อแก้ปัญหา และเร่งฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารโดยการดำเนินงานใช้หลักวิชาการแบบบูรณาการร่วมกันทั้งความรู้ทางด้านป่าไม้ การเกษตร หลักเศรษฐศาสตร์ และกฎหมาย โดยใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกขับเคลื่อนงาน การดำเนินโครงการจึงมีหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมป่าไม้ กรมวิชาการเกษตร กรมพัฒนาที่ดิน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมการปกครอง สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ตลอดจนหน่วยงานราชการอื่น พร้อมทั้งภาคธุรกิจเอกชน ร่วมกันดำเนินการสนับสนุนเพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมาย สามารถสนองพระราชดำริในการฟื้นฟูป่าได้โดยเร็วในระยะเวลาการดำเนินงานต่อเนื่อง โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร ลดรายจ่าย สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมาย พร้อมการสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่า และสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ จึงมีแนวทางการปฏิบัติงานที่ต้องมีการกิจกรรมทั้งการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธาร พร้อมกันทั้ง 3 ด้าน ดังนี้ (สำนักพระราชวัง, 2557)

- 1.1) ด้านการส่งเสริมให้ราษฎรร่วมรักษาป่าที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์มิให้ถูกทำลาย โดยราษฎรต้องมีการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจ และยอมรับในข้อตกลงของชุมชน ให้ความร่วมมือ และปฏิบัติให้เป็นปกติ จนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ราษฎรเป็นผู้รักษาป่า และสามารถยังชีพอยู่กับป่าอย่างกลมกลืนแบบมีส่วนร่วม

- 1.2) ด้านการฟื้นฟูป่าต้นน้ำลำธารที่ถูกทำลายจนเสื่อมโทรมให้คืนสภาพป่าที่สมบูรณ์ โดยให้มีทั้งไม้ป่าที่เป็นไม้ดั้งเดิมของพื้นที่ และไม้เกษตรที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ราษฎร โดยใช้หลักวิชาการกำหนดรูปแบบการปลูกให้สอดคล้องกันไปตามระดับเรือนยอด เพื่อให้ได้ป่าที่มีสภาพใกล้เคียงป่าธรรมชาติ สำหรับประชาชนผู้ปลูกจะได้ประโยชน์จากการปลูกป่า โดยมีทั้งไม้ใช้สอย ไม้ใช้งาน และไม้เพื่อการบริโภค

- 1.3) ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของราษฎรในพื้นที่ให้มีความเป็นอยู่ดีขึ้นตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มทำกิจกรรมลดรายจ่าย สร้างรายได้ จัดกระบวนการให้ราษฎรมีความรู้ในการจัดการผลผลิตจากโครงการให้สอดคล้องกับตลาด และมีอาชีพเสริมที่

ช่วยสร้างรายได้ในครัวเรือน เพื่อให้คนสามารถอยู่ร่วมกับป่าอย่างกลมกลืน และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รวมถึงการมีที่ทำกินเป็นหลักแหล่งไม่บุกรุกทำลายพื้นที่อื่นต่อไป

จากแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าต้นน้ำดังกล่าวข้างต้น สำนักงานโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดำเนินโครงการสร้างป่า สร้างรายได้ โดยกำหนดโครงสร้างให้ปลูกไม้ป่าเป็นไม้ประธาน และปลูกไม้เกสรเป็นพืชควบในลักษณะ 4 ชั้นเรือนยอด ซึ่งเป็นสภาพตามโครงสร้างใกล้เคียงป่าธรรมชาติ ได้แก่ เรือนยอดชั้นบน เรือนยอดชั้นรอง เรือนยอดชั้นไม้พุ่ม และเรือนยอดชั้นผิวดิน ป่าธรรมชาติมีความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ไม้ การปกคลุมของเรือนยอดกระจัดกระจาย แต่ละชั้นเรือนยอดมีพันธุ์ไม้แตกต่างกันไปในแต่ละชนิดป่า โดยให้กรมป่าไม้เป็นหน่วยงานหนึ่งในการดำเนินโครงการ และขยายงาน ดังนั้นในโครงการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ จึงถือเป็นส่วนหนึ่งที่ดำเนินงานควบคู่ไปกับโครงการที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ เพื่อให้การทำงานร่วมกับชุมชนมีเอกภาพมากขึ้น

3. แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

สำหรับนิยามศัพท์ของคำว่า การจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน FAO (1993) ได้กำหนดรูปแบบของการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืน ไว้ว่า เป็นการดำเนินการที่ประกอบด้วย การวางแผน การผลิตไม้เพื่อวัตถุประสงค์ทางการค้า รวมทั้งสามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นในรูปแบบของไม้ฟืน ไม้เสา อาหาร อาหารสัตว์ นอกจากนี้ยังมีวัตถุประสงค์อื่นๆ ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมด้านการป้องกันและจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นส่วนๆ เพื่อการจัดการด้านพืชพรรณไม้หรือเพื่อสงวนสัตว์ป่าหรือเพื่อเป็นแหล่งนันทนาการ หรือเพื่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีแผนการและแนวทางการควบคุมการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ป่าไม้เพื่อปรับใช้ประโยชน์เป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรและอื่นๆ อย่างเหมาะสม มีการพัฒนาฟื้นฟูพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและปลูกต้นไม้เสริมเข้าไปในพื้นที่การเกษตร ควบคู่ไปกับการดำเนินโครงการส่งเสริมสนับสนุนด้านวนเกษตร ซึ่งเป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้จากหลากหลายสาขาวิชาและความสนับสนุนช่วยเหลือจากทุกภาคส่วน แต่อย่างไรก็ตามการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนจะต้องมีวัตถุประสงค์ และวัตถุประสงค์นั้นจะกำหนดขึ้นตามภาวะวิกฤตของแต่ละพื้นที่ซึ่งย่อมจะมีความแตกต่างกันออกไป วัตถุประสงค์ของการจัดการป่าไม้จะต้องสอดคล้องและสนับสนุนนโยบาย กฎหมายและกฎระเบียบทางด้านป่าไม้ และจะต้องมีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ

ดังนั้นในการที่จะจัดการป่าไม้ให้เป็นป่าสมบูรณ์อย่างยั่งยืนได้นั้นในขั้นแรกจะต้องทราบถึงสถานภาพของป่าไม้ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันว่ามีสภาพอย่างไร เป็นป่าที่มีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์หรือเป็นป่าเสื่อมโทรม ทั้งนี้เพื่อจะได้กำหนดแนวทางในการจัดการป่านั้นให้พัฒนาไปสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์ได้อย่างเหมาะสม และเมื่อได้รับการจัดการให้กลับสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์แล้วขั้นต่อไปก็ต้องกำหนดแนวทางการจัดการป่าไม้ที่เหมาะสมเพื่อให้ป่าคงสภาพที่สมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน สำหรับแนวทางการจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนมีองค์ประกอบ ดังนี้

1. กำหนดวัตถุประสงค์ในเชิงปริมาณ เพื่อที่จะดำเนินงานไปให้บรรลุวัตถุประสงค์ โดยฝ่ายขบวนการมีส่วนร่วมของสังคม
2. ดำเนินงานตามแผนที่กำหนดไว้
3. มีการติดตามและประเมินผล มีการเรียนรู้ และนำความรู้มาปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการป่าไม้อย่างต่อเนื่อง

4. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

4.1 แนวคิดและหลักการในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน

ความหลากหลายทางชีวภาพนั้นในยุคปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันว่ามีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ ถือได้ว่าเป็นเสาหลักแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมมนุษย์ จากการที่มนุษย์ได้เก็บเกี่ยวประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ โดยเฉพาะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีมาอย่างต่อเนื่องทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน และยังคงต้องกระทำไปในอนาคตอีกยาวนาน ดังนั้นเพื่อเป็นแนวทางในการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจึงได้มีการเสนอหลักการ และข้อแนะนำ เพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนจากความหลากหลายทางชีวภาพที่จัดทำขึ้น โดยอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (CBD) โดยมุ่งให้แนวทางช่วยเหลือประเทศต่างๆ และองค์กรอื่นๆ เพื่อประยุกต์สำหรับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่รับผิดชอบให้มีความยั่งยืน (Secretariat of CBD, 2004) โดยมีสาระสำคัญสรุป ดังนี้

1. ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น รัฐ ผู้จัดการทรัพยากร ชุมชนท้องถิ่น ภาคเอกชน และอื่นๆ ยึดแนวทางที่ว่า จะทำอย่างไรจึงจะเชื่อได้ว่าการใช้ประโยชน์จากองค์ประกอบของความหลากหลายของประชาชนจะไม่นำไปสู่การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ หรือทรัพยากรอื่นๆ ที่มีการใช้ประโยชน์ในช่วงระยะยาว

2. การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนเป็นเครื่องมือที่ทรงคุณค่าในการส่งเสริมการอนุรักษ์ ทั้งนี้เนื่องจากในหลายสภาพการณ์สามารถให้สิ่งจูงใจ สำหรับการอนุรักษ์ และการฟื้นฟูสภาพได้ เนื่องจากสิ่งที่ประชาชนได้รับจากการใช้ประโยชน์มีผลต่อสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่คุ้มค่า ซึ่งการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนได้กำหนดให้เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการต่อสู้กับความยากจน

3. หลักการของการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน หากจะนำไปใช้ต้องคำนึงถึงความต้องการที่เกี่ยวกับ 1) นโยบาย กฎหมาย ระเบียบ 2) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ 3) สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ และสังคม และ 4) ข้อมูล การวิจัย และการศึกษา

อุทิต (2552) ได้สรุปเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนว่าสิ่งสำคัญเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน คือ ต้องให้เกิดความเชื่อมั่นว่าการใช้ประโยชน์ทั้งการบริโภค และไม่บริโภคนั้น จะไม่ก่อความเสื่อมโทรมแก่ความยั่งยืนระยะยาวของการใช้ประโยชน์นั้น การใช้ประโยชน์ทรัพยากรใดๆ มีความจำเป็นจะต้องคำนึงถึงหน้าที่ที่ทรัพยากรนั้นๆ อาจก่อให้เกิดความสมบูรณ์ในระบบนิเวศที่มันเป็นองค์ประกอบอยู่นั้น และการใช้ประโยชน์จะต้องไม่ก่อผลกระทบในทางลบต่อหน้าที่ในระบบนั้นด้วย

4.2 การใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้

ชุมชนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงหรือในพื้นที่ป่าจะมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ (สุนันต์, 2543)

1. การใช้พื้นที่ป่าเพื่อการเลี้ยงสัตว์
2. การนำไม้ฟืนและถ่านจากพื้นที่ป่า เพื่อใช้เป็นเชื้อเพลิงทำอาหารในครัวเรือนหรือนำไปจำหน่ายขายสร้างรายได้และอื่น ๆ
3. พืชอาหารป่าไม้เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่สำคัญของประชาชนในชนบท
4. พืชสมุนไพรประชาชนในชนบทได้มีการเก็บสมุนไพรจากป่าเพื่อใช้บำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ
5. ไม้ฟ่อนหรือไม้ก่อสร้างประชาชนที่อาศัยอยู่ใกล้พื้นที่ป่าได้มีการตัดไม้จากป่า เพื่อนำไปสร้างเป็นที่อยู่อาศัย

6. การใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ เช่น นำไม้ใช้เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น เครื่องมือเกษตร เครื่องมือประมง อุปกรณ์ดักสัตว์ เครื่องดนตรีและอื่น ๆ

5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ญดาวรรณ และคณะ (2557) ได้ศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชนตามแนวคิดปกาเกอะญูที่บ้านห้วยหินลาดใน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย โดยจากการศึกษาพบว่าในการจัดการป่าชุมชนของบ้านห้วยหินลาดในของชุมชนมี 5 วิธี คือ 1) การป้องกันความเสียหายของป่าโดยใช้แนวกันไฟ พิธีกรรมหลือเหมโต พิธีไหว้เจ้าป่าและหรือการบวชป่า 2) การฟื้นฟูป่า โดยให้ป่าฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ การปลูกป่าทดแทน และการลดการใช้ประโยชน์จากป่า 3) การรักษาป่า โดยห้ามตัดต้นไม้ประเภทขึ้น 3 ต้น หรือเรียกว่า 3 พัน้อง ห้ามตัดต้นไม้ขึ้นเป็นคู่หรือเรียกว่า 2 พัน้อง ห้ามตัดต้นไม้ประเภทที่มีปลวกเกาะ ห้ามเข้าไปล่าสัตว์จากรัศมีรอบหมู่บ้าน 1 กิโลเมตร ห้ามตัดต้นไม้บริเวณป่าสะตือ เป็นต้น 4) การพัฒนาพื้นที่ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และ 5) การสร้างกฎระเบียบชุมชน เช่น ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาตัดต้นไม้ หางของป่า ถางป่า เผาป่าเพื่อหาประโยชน์ใดๆ ในชุมชน ห้ามจับสัตว์น้ำ เป็นต้น อย่างไรก็ตามสำหรับกฎระเบียบนั้นที่ผ่านมาจากการติดตามพบว่าการฝ่าฝืนทั้งจากคนในชุมชนและคนนอกชุมชนเอง ซึ่งชุมชนจะพยายามหาทางออกร่วมกันต่อไป

พิทยา (2555) ได้นำเสนอผลการศึกษาของชุดโครงการวิจัย “การใช้ที่ดินและการพัฒนาชนบทบนพื้นที่สูงอย่างยั่งยืนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” โดยนำเสนอเป็นกลยุทธ์และแนวทางพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย 4 กลยุทธ์ ได้แก่ กลยุทธ์ที่ 1 การแก้ปัญหาความยากจนและส่งเสริมการฟื้นฟูการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ได้เน้นการมุ่งเสริมสร้างความรู้ความสามารถในการพึ่งพาตนเอง และส่งเสริมการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืนด้วยการลดรายจ่ายและสร้างรายได้ตามวิถีโลกใหม่ กลยุทธ์ที่ 2 ส่งเสริมระบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์ดินและน้ำบนพื้นที่สูง มุ่งพัฒนาเกษตรกร ให้มีความตระหนัก มีความรู้ และปฏิบัติจริงในการจัดการระบบเพาะปลูกเชิงอนุรักษ์ดินและน้ำ กลยุทธ์ที่ 3 เสริมสร้างศักยภาพการตลาดของสินค้าจากพื้นที่สูง และกลยุทธ์ที่ 4 เสริมสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีและส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของทั้งหน่วยงานและชุมชนที่เกี่ยวข้อง ในที่นี้รวมถึงการพัฒนากฎระเบียบของชุมชนให้เอื้ออำนวยต่อความเสมอภาคและเสริมศักยภาพชุมชนในการปรับตัวเข้ากับกระแสโลกาภิวัตน์

นอกจากนี้พิทยา (2555ก) ยังได้เสนอประเด็นการพัฒนาที่ควรมุ่งเน้นเป็นพิเศษในกลยุทธ์ที่ 1 โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการฟื้นฟูการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน อันประกอบด้วย

1. การเสริมสร้างศักยภาพของผู้นำชุมชน ผู้นำครอบครัว และพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของประชากรในชุมชนในการดูแลระบบการใช้ที่ดิน ระบบสวัสดิการ การศึกษา และการสร้างความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรทุน และบริการของรัฐ
2. พัฒนาระบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต ระบบการจัดการความรู้ภายในชุมชน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน เพื่อให้คน ครอบครัวและชุมชนมีฐานความรู้ในการสร้างความก้าวหน้าได้อย่างสมดุลระหว่างด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสามารถสร้างพลวัตของการพัฒนาที่ยั่งยืน บนฐานทรัพยากรของท้องถิ่นและทุนจากภายนอก
3. ปลูกจิตสำนึกและเสริมสร้างกิจกรรมกระตุ้นความภาคภูมิใจในประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการสืบทอดและขยายผลต่อ ยอดให้ชุมชนมีความสันติสุข โดยสอดแทรกไว้ใน

กระบวนการเรียนของเยาวชน ในกิจกรรมด้านประเพณีและวัฒนธรรมของครอบครัวและของชุมชน

4. ปลุกฝังค่านิยมการดำรงชีพแบบพอเพียง และพัฒนาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาหาร และยา จากความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่จำนวนมากในพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อลดค่าใช้จ่ายครัวเรือน และลดการพึ่งพิงปัจจัยการดำรงชีพจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาศักยภาพของพันธุ์ข้าวพื้นเมือง พืชอาหาร ยาสมุนไพร สัตว์ท้องถิ่นและพืชพลังงานท้องถิ่น
5. ลดรายจ่ายครัวเรือน โดยส่งเสริมการปลูกป่าและปลูกพืชพื้นบ้านในพื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่ป่ารอบชุมชน และพื้นที่อยู่อาศัย เพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียว เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค และพลังงานของชุมชน (food bank) และเพิ่มโอกาสการสร้างรายได้จากการเพาะปลูกพืชในระบบอนุรักษ์

พัฒนากระบวนการสร้างรายได้ครัวเรือนด้วยรูปแบบใหม่ๆ คือ จากกฎระเบียบในกระแสโลกาภิวัตน์ โดยรณรงค์สร้างความเข้าใจแก่ชุมชน และจัดทำโครงการนำร่องการสร้างระบบจิตใจทางเศรษฐศาสตร์ ระบบการชดเชย หรือสิทธิพิเศษบางประการ สำหรับส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมในเชิงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการลดปัญหาหมอกควันบนพื้นที่สูง โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ได้รับประโยชน์ในพื้นที่ปลายน้ำ เช่น Payment for Environmental Service (PES) หรือการใช้ประโยชน์จากนโยบาย CSR ของภาคเอกชน

